

Vzácný rukopis Zelinkára z veľčickej fary

Unique manuscript of a medicinal plants book from parish house in Veľčice, SW Slovakia

PAVOL ELIÁŠ st.

Golianova 8, 917 02 Trnava, e-mail: pavol.elias149@gmail.com

Abstract: Manuscript of a medicinal plants book dated to 1811 was found in the historical library of the parish church in Veľčice, district Zlaté Moravce (SW Slovakia). The book called „*Poznamenaný nekerich zelinek ...*“, 140 pages, published more or less in early Slovak language („bernolákovčina“) codified by Anton Bernolák in 1787, contains 357 recipes with Latine, Slovak and German names of plants used for medicine. It is similar to known book of Juraj Fándly „*Zelinkár*“ published in 1793. The author of the book was and is still unknown. In the paper several questions on the *Zelinkár* from Veľčice are discussed, in relation to the Fandy's book *Zelinkár*. The manuscript can be used as a resource of data for history of medicine and medicinal plants in Slovakia as well as for origin and evolution of the Slovak botanical nomenclature, Slovak names of plant species used for medicine in 19th century in the territory of Central Europe. More research is needed to answer the open questions discussed in the paper.

Key words: Medicinal plants, historical manuscript, book, Veľčice, Slovakia.

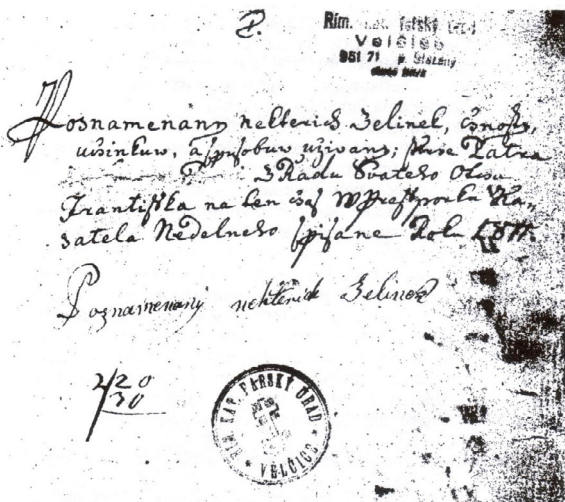
V slovenskej botanickej literatúre je niekoľko knižných publikácií, ktorých autorov nepoznáme, resp. neboli v publikáciách uvedení. V roku 2016 uplynulo 70 rokov od vydania rozsiahleho, dvojzväzkového *Slovenského herbára* (416 + 461 strán), ktorého autori neboli v publikácii uvedení. Podľa titulného listu knihy „*zostavila odborná komisia za redakcie Dr. Jána Futáka, asistenta Botanického ústavu Slovenskej univerzity*“, (Futák 1946a). „*Práca je kolektívnym dielom*“ (Buffa 1972). Pastýrik (1955: 517) pri J. Futákovi uvádza „...*redigovanie a úprava Slovenského herbára (inž. Kolokolov)*“. Letz (2017) ukázal, ako sa herbár pripravoval a kto boli jeho skutoční autori (Nikolaj Kolokolov - hlavný zodpovedný autor a zostavovateľ, Michal Havrylenko, Juraj Brižický, Ján Scheffer). Ján Futák, ktorý je uvedený ako redaktor publikácie, na žiadosť vydavateľa (Spolku sv. Vojtecha) urobil záverečnú redakciu oboch už čiastočne nasádzaných zväzkov (keďže prví traja autori emigrovali pred prichádzajúcim východným frontom v roku 1945 do Nemecka) a napísal novú kapitolu Dejiny liečivých rastlín (Futák 1946b). „*Futák opravil latinskú nomenklatúru rastlín, podstatne upravil botanickú časť v už zalomenom prvom zväzku a druhý zväzok zladil s prvým*“ (Letz l. c.). Slovenské názvy rastlín, ako sa v úvode spomína, pochádzajú od J. M. Novackého (Buffa 1972: 193).

V roku 2018 si pripomíname 225 rokov od vydania Fándlyho Zelinkára z roku 1793. Vyšiel síce pod menom Juraja Fándlyho (1750–1811), ale autorstvo zostalo neznáme. Sám Fándly (1793) v úvode („Predmluva“) píše: „... krásnu a užitočnú knižku nám poslal istí pilní náš tovariš ...“. Isté je, že Fándly nie je autorom, „vystupuje iba ako editor a možno aj upravovateľ“ (Petráš 1978). Fándly už v názve a v úvode zdôrazňuje, že nejde o pôvodné dielo, ale o kompiláciu z mnohých kníh. Fándlyho Zelinkár je „... ľudovýchovná publikácia pripravená a vydaná bernolákovcami ...“ (Petráš l. c.).

Letz (2017: 120) ďalej uvádza: „V súvislosti s Fándlyho knihou stojí za pozornosť rukopis podobného obsahu, ktorý by sa mal nachádzať v archíve farnosti Veľčice. Jeho autorom je františkán Ján Adam Prvý (1747–1818), tiež bernolákovec a aktívny člen Slovenského učeného tovaríšstva. Možno práve on je tým „tovarišom“, ktorého v úvode spomína Fándly.“

Ako veľčický rodák som v mladosti počúval, že na fare je vzácna „ovocinárska“ kniha. Okrem potvrdenia, že kniha je skutočne na fare, som sa viac od veľčického farára Pavla Pánika nedozvedel ani pri návštevách fary s mojím otcom počas sledovaní športových televíznych prenosov z majstrovstiev sveta. Ani neskôr, keď som ako stredoškólák navštívil faru s dr. O. Gergelyim, nitrianskym historikom, ktorý ma podnietil k napísaniu práce o pestovaní a spracovaní konôp vo Veľčiciach (Eliáš P. 2016). „Ovocinársku“ knihu na veľčickej fare sme dávali do súvislosti s veľkým ovocným sadam v neďalekej lokalite „Rozkoše“ v k. ú. Mankovce. Zemepán Jozef Jesenský tu po roku 1820 založil prvý európsky veľkosad (okolo 20 000 stromov), ktorý koncom 19. storočia zanikol (Gergelyi 1966, Rakovský 1969, Radváni 1974: 63). Obce Mankovce a Zlatno patrili a patria do veľčickej farnosti (Spišský 1975). Ján Jeszenský, 42 rokov (1840–1882) farár vo Veľčiciach (Radváni 1974: 45, Eliáš M. et al. 1997, Eliáš P. 2004), mal „stromovú“ záhradu s miestnymi odrodami ovocných stromov z Rozkoší. Pri komasácii v roku 1864 získal pozemok na rozšírenie stromovej záhrady (komasačná zmluva z roku 1864, cf. Radváni 1974).

Známy trnavský archivár a historik Hadrián Radváni (1918–2014) v roku 1972 urobil súpis kníh farskej knižnice vo Veľčiciach, na pozvanie miestneho správcu farnosti ThDr. Martina Hrbču (1924–2002). Upozornil na cenné publikácie a rukopisné knihy, ktoré našiel v knižnici (Radváni 1973). Z rukopisných kníh zvláštnu pozornosť si zasluhuje v nedobrej väzbe viazaný rukopis s titulom „*Posnamenaný nekterich zelinek, čsnosty, učšinkuw, a spusobuw uživany, skrze patra z Radu Svateho Otca Františka na ten čas v Prešpurku Kazatela Nedelneho spisana Roku 1811*“. Meno autora je viditeľne vyškriabané (Obr. 1). Po 128 číslovaných stranách nasleduje obsah na 10 stranách a ešte jeden list

Obr. 1. Názov veľčického Zelinkára z titulnej strany rukopisnej knihy o liečivých rastlinách z fary vo Veľčiciach (okres Zlaté Moravce) z roku 1811, v ktorom je vyškriabané meno autora.

Fig. 1. The headline on the title page of the manuscript of a medicinal plants book the parish church in Velčice, dated to 1811, in which the name of the author is scratched out.

s poškodenou tretinou. Z knihy je veľa strán vyrezaných (Radváni 1974). V knihe sú zviazané neskoršie ďalšie dokumenty s údajmi miestneho významu (pozri Eliáš M. et al. 1997, 2007). Na záver píše: „*Kniha je nateraz predmetom skúmania a verím, že onedlho bude známy aj autor ‚Poznamenanych zeliniek ...‘; bratislavský františkán.*“ (Radváni 1974: 48).

Radváni o niekoľko rokov neskôr (Podracký 1981) uvádza: „*Rukopis vznikol z pera Slováka, slovenského kňaza Prvého, azda známejšieho Urbana, no zatiaľ nemôžeme vylúčiť ani Adama Prvého, ktorý zanechal niekoľko kníh aj v slovenských farských knižniciach so svojim menom.*“ Urban Prvý (1775–1840), písal sa Urbanus Prwi, rodák z Chtelnice pri Trenčíne, bol františkán, ktorý dlhší čas pôsobil v nitrianskom kláštore (Polakovič 1998). Za autora práce Radváni (in Paštéka & Mesároš 2000: 1126) už jednoznačne označil Adama Prvého (1747–1818), ktorý sa narodil v Chtelnici, františkána, bernoľakovského kazateľa a mecena slovenskej tlače (Kapitulský 1977, Polakovič 1998: 164–165, Radváni l. c.). V roku 1867 vstúpil do rádu sv. Františka. Radváni (2000) pri ňom uvádza „*rukopis Zelinkár – rkat. fara Velčice, okres Zlaté Moravce*“. Adama Prvého zaradil medzi druhú a tretiu generáciu bernoľakovcov, hoci sa narodil skôr ako Anton Bernolák (1762–1813). Túto infor-

máciu o autorstve veľčického Zelinkára prevzal aj Letz (2017: 120). Rukopis je datovaný rokom 1811, čo je rok úmrtia Juraja Fándlyho.

Veľčický Zelinkár je zaujímavým prameňom pre poznanie dejín liečenia u nás v 19. storočí, ktorý nadväzuje na staršie známe i menej známe „receptáre“ (Podracký 1981). Receptov je tu uvedených spolu 357 (Polakovič 1998 uvádza 257), bežne číslovaných s latinským, slovenským a nemeckým pomenovaním rastlín. Je preto tiež dôležitým prameňom pre vývin slovenského botanického názvoslovia, osobitne v porovnaní s Fándlyho Zelinkárom (Buffa 1972: 43–47).

V súvislosti s veľčickým Zelinkárom sa objavujú viaceré otázky, na ktoré treba odpovedať. Kto, kedy a prečo vyškríbal meno autora rukopisu? Ako a kedy sa rukopis dostal do fary vo Veľčiciach? Na fare pôsobili bernolákovci, napr. Jozef Čupovič, ktorý údajne spolupracoval s A. Bernolákom na jeho Slovníku (Eliáš M. et al. 1997: 99, 2007). Je to pôvodný rukopis alebo neskorší opis Fándlyho Zelinkára? Súvisí jeho datovanie (rok 1811) so smrťou Juraja Fándlyho (zomrel 7. marca 1811)? Podľa autorov Eliáš M. et al. (1997: 22) ide o rukopis, „*ktorý bol prameňom k Fándlyho knihe Zelinkár*“. Podľa Radvániho (Podracký 1981) ide o jednu z viacerých kníh, ktoré sa u nás objavili v 18. storočí a najmä v prvej polovici 19. storočia, všeobecne nazývaných Zelinkár. Letz (l. c.) píše o rukopise podobného obsahu a predpokladá, že autor rukopisu by mohol byť tým tovarišom, ktorého spomína J. Fándly v Predhovore k Zelinkárovi.

Odpovede na vyššie uvedené otázky môže dať len ďalší výskum, štúdium archívnych dokumentov a porovnávacie štúdium samotného rukopisu veľčického Zelinkára.

Veľčický farár a administrátor Dr. M. Hrbča v roku 1982 daroval rukopis zelinkára Matici slovenskej, v súčasnosti je uložený v Slovenskej národnej knižnici v Martine (Eliáš M. et al. 1997).

Podakovanie

Ďakujem RNDr. Dominikovi Romanovi Letzovi, PhD. za zmienku o veľčickom rukopise Zelinkára v jeho článku o jubileu Slovenského herbára, ktorá bola podnetom k napísaniu tohto príspevku. Mgr. Jozefovi Škodovi z knižnice Spolku svätého Vojtecha v Trnave ďakujem za sprístupnenie článkov v Katolíckych novinách.

Literatúra

- Buffá, F. 1972. Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava. 428 pp.
- Eliáš, M., Eliáš, P. & Eliáš, K. 1997. Velčice. Z dejín, prírody a kultúry obce. Obecný úrad Velčice. 119 pp. + obr. príloha.
- Eliáš, M., Eliáš, K., Zeman, M. & Gahr, E. 2007. Velčice (1232 – 2007). Národopisná monografia. Matica slovenská, Martin. 320 pp.
- Eliáš, P. 2004. História veľčickej farnosti. Požitavské noviny 9/4: 5–6.
- Eliáš, P. 2016. Traditional ecological knowledge and skills: hemp plants cultivation and use by a local community (Velčice village case). Ekologické štúdie 7/2: 4–14.
- Fándly, J. 1793. Zelínkar zostavený z veľkých zelinárskych kníh vyťáhnutí, wikládající krátké, ale zretelné, a veľmi užitečné radi z običajnými zelinkami, proti nemocám obidvoého ľudského pokoleňá. Václav Jelínek, Trnava. 360 pp.
- Fándly, J. 1978. Zelínkar. Zelínkar. Upravená reedícia. Osveta, Martin. 408 pp.
- Futák, J. (red.) 1946a. Slovenský herbár. 1, 2. Spolok sv. Vojtecha, Trnava. 416 + 461 pp.
- Futák, J. 1946b. Dejiny liečivých rastlín. In Slovenský herbár, zv. 1. Spolok sv. Vojtecha, Trnava. p. VII–XLIV.
- Gergelyi, O. 1966. Velčice. Dejiny obcí a okresu Nitra. Hlas Nitrianskeho okresu, Nitra, VII.
- Kapitulský (= Radváni, H.) 1977. Adam Prvý, podporovateľ a šíriteľ slovenskej tlače. Katolícke noviny 92/36: 6.
- Letz, D. R. 2017. Uplynulo 70 rokov od vydania Slovenského herbára. Pútnik svätovojeťský CXLV: 119–128.
- Matoušek, B. & Chmelík, B. 2016. Bibliografia diel Hadriána M. Radvániho. Bohumil Chmelík, Trnava. 88 pp.
- Pastýrik, L. 1955. Zo súčasného života biologických ústavov Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. Biológia (Bratislava) 10: 514–520.
- Paštéka, J. & Mesároš, R. (eds.), 2000. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Družstvo LÚČ, Bratislava. 1550 pp.
- Petráš, M. 1978. Predhovor. Poznámky. In Juraj Fándly. Zelínkar. Osveta, Martin. p. 5–45.
- Podracký, H. (= Radváni, H.) 1981. Neznámy Zelínkar Prvého spred 170 rokov. Katolícke noviny 96/1: 5.
- Polakovič, J. 1998. História Chtelnice/Chtelnica 790 rokov. Obecný úrad Chtelnica. 210 pp.
- Radváni, H. 1973. Knižnica r. kat. farského úradu vo Velčiciach – 1973. Velčice. V + 51 pp.
- Radváni, H., 1974. Velčice. Príspevok k dejinám farnosti. Msc., depon. in Farský úrad Velčice.
- Radváni, H. 1978. Archív rím. kat. fary vo Velčiciach. Msc., depon. in Farský úrad Velčice.
- Radváni, H. 2001. Tri generácie bernolákovcov. Západoslvenské múzeum, Trnava. 248 pp.
- Rakovský, Š. (ed.) 1969. Zlaté Moravce a okolie. Osveta, Martin. 184 pp. + obr. príloha.
- Spišský, H. (= Radváni, H.) 1975. Obec niekdajších dvorníkov nitrianskeho hradu. Katolícke noviny 90/20: 4.

Došlo 28. 12. 2018

Prijaté 23. 1. 2018